

Христина Михалюк

ВІД ЕТИКИ СІМ'Ї ДО ВСЕОХОПНОЇ ЕТИКИ ДЛЯ СІМ'Ї (НА МАТЕРІЯЛАХ ОГЛЯДУ ЗАХІДНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ПРЕДМЕТА)

Аналізується західна богословська та етико-психологічна література останніх двох десятиліть, яка репрезентує нові напрямки в царині сімейної етики. Спираючись на доробок відомих у цій ділянці дослідників, як-от Д. Браунінг, М. Велле, Дж. Волл, Е. Егерікс, К. Лакруа, К. Леман, Д. Мак-Карті, Д. Поупной, Дж. Рубіо, А. Тетчер та інші, авторка виявляє головні тенденції розвитку сімейної етики (зокрема, розширення рамок дисципліни та більшу міждисциплінарність), а також зазначає важливі точки напруги, які стосуються: використання традиційних християнських джерел в етиці, оцінки нового соціального контексту життя сім'ї та балансу в представленні її ідеальної і реальної ситуації. Стаття показує ріст зацікавлення буденним життям та позитивним досвідом сімей на противагу зосередженню на екстремальних ситуаціях.

Ключові слова: етика сім'ї, богослов'я сім'ї, етика рівного ставлення, критичний фамілізм, еволюційна екологія, еволюційна психологія, батьківське інвестування, «відкриті сім'ї», постнуклеарна сім'я, «достатньо добрі» сім'ї.

* * *

У статті зроблено огляд досліджень останніх двох десятиліть із сімейної етики. Розглянуті тексти, хоч і не є найновішими, але, по-перше, вони репрезентують певний пласт розвитку у сфері сімейної етики, а, по-друге, їх мало знають українські читачі, особливо тому, що ідеться переважно про американських авторів¹. Тут ми спиратимемося на такі імена, як Дон

¹ Спеціалісти з етики і морального богослов'я в Україні переважно виховані в італомовних богословських школах, тому підбірка літератури для цього огляду може відкрити дещо іншу перспективу.

Браунінг², Марк Велле³, Джон Волл⁴, Аннемі Діллен⁵, Емерсон Егеріхс⁶, Томас Кніпс-Порлерау⁷, Ксав'єр Лакруа⁸, Кевін Леман⁹, Девід Мак-Карті¹⁰, Девід Поупной¹¹, Джулія Рубіо¹², Адріан Тетчер¹³ (подано в алфавітному порядку), а також ряд авторів, зокрема Бонні Міллер-МакЛемюр та М. Крістіан Грін, чий доробок вийшов у книзі за редакцією Джона Вітте¹⁴.

Головні тенденції розвитку етики сімейного життя в західній богословській літературі

Етика сімейного життя як наука все ще перебуває на етапі становлення. Останніми роками її розвиток визначають три основні тенденції: 1) розширення меж дисципліни, 2) «багатоголосся», або збільшення кількості перспектив, 3) дедалі більша міждисциплінарність.

Щодо розширення меж дисципліни слід зазначити, що останнім часом західні дослідники дедалі більше висловлюють невдоволення тим фактом, що етика сім'ї в християнській традиції зосереджувалася переважно на подружніх відносинах. Вони переконані, що сімейна етика має йти далі, ніж просто дослідження стосунків чоловіка та жінки переважно на тему моральних дилем сексуальності. На їх думку, слід зосереджуватися радше

² Don S. Browning та ін. *From Culture Wars to Common Ground: Religion and the American Family Debate*. Luisvill, KY 1997.

³ Marc Cardinal Ouellet. *Divine Likeness: Toward a Trinitarian Anthropology of the Family* / перекл. Philip Milligan і Linda M. Cicone. Grand Rapids – Cambridge 2006.

⁴ John Wall. *Ethics in Light of Childhood*. Washington, DC 2010.

⁵ Annemie Dillen. Power Balances and Bridges between Church Discourses, Academic Theological View and Daily Experiences and Reflections on Family Life // *ITAMS Review* 20 (2014) 226-235.

⁶ Emerson Eggerichs. *Love & Respect: The Love She Most Desires, The Respect He Desperately Needs* (рос. перекл.: Эмерсон Эггерих. *Любовь и уважение*. Санкт-Петербург 2006).

⁷ Thomas Knieps-Port le Roi. *Being One at Home: Interchurch Families as Domestic Church* // *Interchurch Families* (interchurchfamilies.org).

⁸ Xavier Lacroix. *Passeurs de vie: essai sur la paternité*. Paris 2004.

⁹ Кевин Леман. *Музыка простыней. Раскрывая секреты сексуальной близости в браке*. Санкт-Петербург 2008.

¹⁰ David Matzko McCarthy. *Sex and Love in the Home: A Theology of the Household*. London 2001.

¹¹ David Popenoe. *Families without Fathers: Fathers, Marriage and Children in American Society*. New Brunswick – London 2009.

¹² Julie Hanlon Rubio. *Family Ethics: Practices for Christians*. Washington, DC 2000.

¹³ Adrian Thatcher. *Theology of Families*. Malden – Oxford 2007.

¹⁴ *The Equal-Regard Families and its Friendly Critics. Don Browning and the Practical Theological Ethics of Family* / ред. John Witte та ін. Grand Rapids 2007.

на сім'ї в ширшому розумінні, як на «організованій мережі соціально-економічної і репродуктивної взаємозалежності й підтримки, що базована на біологічній спорідненості та подружжі»¹⁵. Про розширення меж дисципліни свідчить те, що спеціалісти з етики почали звертати увагу на такі теми, як батьківство (у значенні «буття батьком»), дитинство («буття дитиною»), зв'язки між поколіннями в родині. Нові думки про дітей можна знайти у книзі «Богослов'я сімей» англіканського богослова з Великобританії Адріана Тетчера (Adrian Thatcher). З позицій «реляційного, або стосункового персоналізму» Тетчер вивчає, зокрема, явище родинного альтруїзму і намагається дивитися на стосунки батьків та дітей з онтологічної перспективи: дитина не зведена лише до «моста», що об'єднує чоловіка і жінку, до продукту їхньої любови, ані не є «неповністю сформованим дорослим»¹⁶.

Найсильніший голос на підтримку нового погляду на дітей у сімейній етиці походить від американського етика Джона Волла (John Wall), автора «Етики у світлі дитинства»¹⁷. Наскрізьною думкою цієї книги є те, що діти дозволяють нам «наново уявити», що значить бути людиною, переосмислити права людини, будувати «поетичну» етику (від гр. *poiētēs* – творець), тобто таку, яка прагне творити нові «світи розуміння та значень»¹⁸. Без сумніву, монографія Волла припадає до душі тим, кого цікавлять постмодерні та постструктуралістські підходи до етики. Він аргументує свої думки з позицій того, що називає «чайлдизмом» («childism»). І хоч когось може насторожувати майже ідеологічне звучання цього слова (в нас уже виробився імунітет на всякі «ізви»), у Волла ідеться не про ще одну ідеологію, а радше про методологію: роздуми про досвід дитинства набувають здатності формувати моральну теорію. «Дитяча» перспектива, на його думку, вчить дорослих творити «пасивно-активну історію, наративна повнота якої постійно розширюється»¹⁹, та визнати взаємозалежність усіх людських сотворінь (особливо яскраво виражена в залежності дітей від опіки дорослих). Згідно з цією перспективою, ми повинні допомагати один одному виростати до все більших власних можливостей. У цьому сенсі всі люди, незалежно від віку, є дітьми.

Зріс інтерес і до тем батьківства. Це теж заповнення певної прогалини в попередніх дослідженнях, які більше займалися темами материнства.

¹⁵ A. Thatcher. *Theology of Families*, с. 6. Це визначення сім'ї процитовано за: Lisa Sowle Cahill. *Family: A Christian Social Perspective*. Minneapolis 2000, с. x-xi.

¹⁶ Там само, с. 107.

¹⁷ John Wall. *Ethics in Light of Childhood*. Washington, DC 2010.

¹⁸ A. Thatcher. *Theology of Families*, с. 179.

¹⁹ Там само, с. 86.

До прикладу, французький богослов Ксав'єр Лакруа (Lacroix) у книзі «Ті, що проводять крізь життя: есей про батьківство» вказує на неадекватність сучасних форм «матріярхату», в яких патріярхальний устрій піддається такій гострій критиці, що буття батьком як *таке* починає викликати підозру і нерозуміння²⁰. Головною думкою книги Лакруа є ідея, що ні батьківство, ні материнство не можуть бути зведені до чогось іншого. Він наголошує на тому, що буття матір'ю і буття батьком повинні взаємно доповнюватися і одне не може бути замінене другим. Жодна з цих ролей не може бути цілком реалізована без іншої²¹. Цікаво, що роль матері чи роль батька не можна, на думку Лакруа, пояснювати шляхом заперечення: чим вона не є. Наприклад, роль батька не може бути зведена до тих функцій, які не очікуються від матері. Книга Лакруа містить цікаві роздуми на тему спільного та відмінного між статями (і тут Лакруа виступає як переконаний есенціаліст, якому цілком чужі поняття ментальної бісексуальності і так званого «мультибатьківства», згідно з яким в однієї дитини зовсім не обов'язково повинно бути лише двоє батьків). Саме поєднання спільного і відмінного є для нього етичним стрижнем сім'ї. Загалом, книга демонструє цікавий феноменологічний підхід до етики сім'ї.

Протестантський проповідник та відомий американський дослідник у галузі сімейної етики Дон Браунінг (Don Browning), провідний представник одного з найвпливовіших підходів у етиці рівного ставлення (ethics of equal regard), використав ідеї зі сфери «еволюційної екології», щоби дати відповідь на проблеми так званого «батьківського інвестування» («fatherhood investment»). Про це він написав у книзі «Від культурних воєн до домовленості: релігія і дебати про американську сім'ю»²². Автор намагається зрозуміти тенденцію зміни соціальної ролі чоловіка, яка триває вже кілька століть: чоловіки дедалі більше залучаються до догляду за дітьми та їх виховання, встановлюють з ними тісніший емоційний зв'язок. Браунінг переконує, що, пізнаючи цю природну еволюцію, ми можемо подолати певні кризи батьківства, скерувати у правильне русло природний потенціал чоловіка як батька, щоб він міг краще виконувати свою роль у сім'ї.

Інший американський католицький дослідник Дейвід Поупной (David Popenoe) у книзі «Сім'ї без тата» досліджує так звану «постнуклеарну сім'ю» (post-nuclear family). Якщо в давнину сім'я і ширша родина жили разом і були дуже взаємозалежні, то в сучасності розвинулася модель

²⁰ X. Lacroix. *Passeurs de vie: essai sur la paternité*, с. 91.

²¹ Там само, с. 89-91.

²² D. Browning та ін. *From Culture Wars to Common Ground*, с. 106-111.

«сім'ї-клітини» («nuclear family»), яку, по суті, становить подружжя (з дітьми). Поупной стверджує: те, що ми маємо сьогодні, – це навіть не зовсім клітина, адже у багатьох сім'ях немає батька (або матері). Хтось із батьків або залишив сім'ю, або через певні обставини мінімально інвестує свій час у перебування з нею (тут спадає на думку трудова еміграція батьків з України). Отож ми спостерігаємо, зауважив Поупной, культурний зсув до так званої «постнуклеарної сім'ї», перехід від культури «відданого батьківства» до культури «спорадичного батьківства».²³ Поупной прагне переформулювати саме значення батьківства, наголошуючи на тому, що дітям життєво необхідно мати досвід різних батьківських стилів (матері і батька) та емоційний зв'язок з батьком, який буде сприяти тому, що батько продовжуватиме інвестування в дитину²⁴.

Наступна тенденція у сфері етики сімейного життя – це «багато-голосся» дисципліни, розширення кола тих, які роздумують на цю тему. Дослідники наголошують на необхідності враховувати у роздумах про сім'ю менш чутні голоси мирян, адже сімейна дійсність стосується насамперед їх (досі чутнішими були голоси богопосвячених осіб і безшлюбних священників). Наприклад, мирянка-богослов з Бельгії Аннемі Діллен (Annemie Dillen) критично переосмислює саме поняття «нормативності» (тобто «обов'язковості») і пропонує визнавати принаймні якусь долю нормативності у «вірі, богословській рефлексії та конкретних практиках самих мирян»²⁵. І хоча перевірити, що ж є нормативним, досить проблематично, все ж величезна кількість прикладів живого досвіду людей і особистих історій в переважній більшості вищезгаданих праць свідчить про актуальність цієї ідеї.

Збільшення кількості перспектив стосується не лише залучення думки мирян. Дослідники цієї галузі належать до різних «фракцій», які ведуть між собою постійні дискусії на різних публічних майданчиках та на сторінках книг. Очевидно, що паралельно існують консервативні, ліберальні і постмодерні голоси, а також численні їх критики та реформатори.

Ну і, нарешті, третя тенденція – це *перетин етики сімейного життя з іншими дисциплінами*, і то не тільки і не стільки богословськими (перетин етики з тріядологією, христологією, богослов'ям святих таїнств, еклезіологією), як із цілком світськими. Поєднання етики з іншими богословськими дисциплінами найяскравіше виражене у кардинала Марка Велле (Ouellet),

²³ D. Popenoe. *Families without Fathers: Fathers, Marriage and Children in American Society*, с. 194.

²⁴ Там само, с. 212-213.

²⁵ A. Dillen. *Power Balances and Bridges between Church Discourses*, с. 227, 230.

про що свідчить сама назва його книги: «Божественна подоба: тринітарна антропологія сімей». Фактично, він представляє і розвиває офіційну науку Церкви про сім'ю. Тому його книга (як і, до певної міри, вищезгадана праця Тетчера) може виявитися «ближчою по духу» для східних християн, для яких характерне інтегральне бачення богослов'я, якщо тільки вони не шукають конкретних практичних порад для щоденного сімейного життя, а радше хочуть мати перед собою ціль, до якої слід іти. Такий підхід можна називати швидше богослов'ям сім'ї, а не сімейною етикою.

А сімейна етика часто перетинається не тільки з богословськими дисциплінами (практичне богослов'я та духовність), але й із світськими, як от сексуальна етика (Рубіо), еволюційна психологія (Поупной, Поуп²⁶, Браунінг, Лакруа), крос-культурні студії (Рубіо), наука про дитинство (Волл), біоетика тощо. До цього слід додати «ідеологічні» голоси, такі як фемінізм (Крістіан Грін²⁷) і постколоніальні студії (рефлексії Діллен про гібридність соціальних ідентичностей і про те, як такі механізми «працюють» у сфері сім'ї). Деякі автори використовують художню літературу як важливе джерело переосмислення етики. Такий підхід, зокрема, пропонує католицька богословка Джулія Рубіо, авторка книги «Сімейна етика: практики для християн». Розглядаючи поняття реальності гріха, вона використовує белетристику Фланнері О'Коннор²⁸. Для книги Рубіо характерні відданість католицькій соціальній доктрині і богослов'ю таїнств, а разом і творчий підхід, завдяки чому авторка знаходить прості й цікаві джерела натхнення до найбанальніших практик сімейного життя.

Міждисциплінарний підхід завжди уважніший до складностей життя. Все ж дослідники етики та богослови – хоч їм належить знати ці нові методи – повинні пам'ятати, що богослов'я не може бути витіснене іншими дисциплінами. У цьому сенсі найпошлідовнішими у черпанні з християнського богослов'я, без того, щоб замикатися лише на ньому, нам видаються такі автори, як Джулія Рубіо, Адріан Тетчер, Девід Мак-Карті, Ксав'єр Лакруа та Емерсон Егерікс.

²⁶ У цьому контексті варта уваги його монографія: Stephen J. Pope. *The Evolution of Altruism and the Ordering of Love*. Washington, DC 1994.

²⁷ M. Christian Green. *Fatherhood, Feminism, and Family Altruism // The Equal Regard Family and Its Friendly Critics* / ред. J. Witte, M. Chr. Green, A. Wheeler. Grand Rapids, MI 2007, с. 69-94.

²⁸ Фланеррі О'Коннор (1925-1964) – католицька письменниця з півдня США, що ввійшла в історію американської літератури як одна з найяскравіших і найглибших майстрів «південної готики». Страхітливі, темні сцени вона вважала не проявом цинізму чи гротеску, а християнським реалізмом. Її описи страждання не сентиментальні, а відкриті на дію божественної благодаті.

Головні «точки напруги» в етиці сімейного життя

Є кілька точок напруги, над якими точаться жваві дискусії між богословами, а саме точки напруги: 1) між «песимістичною деморалізацією» та «оптимістичною демократизацією»²⁹, 2) між пасивним і динамічним розумінням християнської традиції в тому, що стосується сімейної етики, 3) між ідеалістичними і реалістичними підходами.

Напруга між «песимістичною деморалізацією» та «оптимістичною демократизацією» походить від ставлення до змін контексту нашого життя. «Песимістична деморалізація» в богословській етиці сім'ї наголошує на проблемах, які останнім часом негативно впливають і переформатовують традиційний уклад сім'ї (як-от індивідуалізація, споживачтво, гедонізм тощо). Цей підхід характерний для традиційних авторів, зокрема натхнених комунітаристськими ідеями. Вони представляють сім'ю насамперед як «сім'ю в небезпеці», відстоюють ідею «зраненості» (harmism), згідно з якою типова сім'я – це в першу чергу зрана сім'я, а завданням етики є будь-якою ціною її зберегти. З такої патерналістичної позиції виступає часто песимістичний у своїх поглядах на сучасну сім'ю та її трагічну ситуацію кардинал Велле³⁰. Інші мислителі бачать оптимістичні сторони змін, як-от зростання егалітаризму в родинах, коли на зміну необхідності діяти згідно із загальноприйнятими, «традиційними» очікуваннями прийшла можливість вибору. Прихильниця такого підходу Діллен переконана: ніж фокусуватися на тому, як уникнути поганої для сім'ї ситуації, і ставити «ярлики» на людях із неблагополучних сімей, нам слід визнати, що багато людей все ж здатні гідно виходити навіть із поганого досвіду, якщо тільки вони ефективно давали собі з ним раду, і що виховання здатності опиратися поганому досвіду має отримати належну увагу та підтримку³¹. Тетчер підходить до цієї ситуації нюансово. Він має рацію в тому, що егалітаризм, на якому наголошують «оптимісти», не виключає насильства автоматично. Іншими словами, реальність не завжди є чорно-білою.

Друга точка напруги – ставлення дослідників до традиції. Якщо говорити про християнську сімейну етику, то неможливо оминати увагою питання християнської традиції, попри те, що існує справедлива критика тих її моментів, коли вона «освячувала» різного роду утиски в межах сім'ї. Саме тому етики досліджують, чи ми завжди адекватно розуміли

²⁹ Автор цих влучних фраз, які характеризують суть проблеми, – Фіона Вільямс. Див.: Fiona Williams. *Rethinking Families*. London 2004, с. 19-23.

³⁰ M. Ouellet. *Divine Likeness*, с. 7-8.

³¹ A. Dillen. *Power Balances and Bridges between Church Discourses*, с. 232-233.

традицію, зокрема біблійні тексти про сім'ю. Однією із вдалих праць на цю тему є книга Тетчера, в якій він розробив стратегії пошуку «сприятливих для сім'ї прочитань Святого Письма»³².

Деякі дослідники використовують традиційні джерела більш творчо, але все ж зберігаючи вірність церковній доктрині. Як для Тетчера, так і для Велле христологія і вчення про Трійцю та Божий образ (*Imago Dei*) передує етиці і визначає її. З-поміж усіх авторів саме кардинал Марк Велле «найвідданіший» традиції: наприклад, він у традиційному ключі поєднує два підходи – аналогію («сім'я як домашня Церква і як відображення внутрітрійчних взаємин») і каталогію (благодать і таїнство). Йому дуже залежить на тому, аби показати, що сім'я – це не тимчасова, умовна чи перехідна дійсність, а те, через що ми свою людськість реалізуємо – людськість створених чоловіком і жінкою на подобу Трійці³³. Зосереджений переважно на «еклезіяльній місії сім'ї»³⁴, кардинал Велле глибоко аналізує, як християнська ідентичність має впливати на сім'ю, але він не надто переймається тим, як самі сім'ї дають собі раду з осягненням ідеалу «святого сімейства».

А от Тетчер переглядає традицію (зокрема, так званий Атанасієвський символ віри, богослов'я любови Рішара Сен-Вікторського³⁵, погляди Йоана Золотоустого на дитину як на «трьох-в-одному-тілі»³⁶ тощо) творчо та оригінально – у світлі реляційного, або соціального персоналізму. Це дозволяє йому розвинути погляд на любов як на перебування у стосунках і захищати сім'ю, побудовану на засадах рівності (*equal-regard family*), у більш «богословський» спосіб, аніж це робить, наприклад, така течія, як критичний фамілізм³⁷. Але навіть Дон Браунінг, натхненник критичного

³² A. Thatcher. *Theology of Families*, с. 145.

³³ M. Ouellet. *Divine Likeness*, с. 14-16.

³⁴ Там само, с. 204.

³⁵ Richard of St Victor. *On the Four Degrees of Violent Love* / перекл. А. В. Kraebel // *On love: a Selection of Works of Hugh, Adam, Achard, Richard and Godfrey of St Victor* / ред. Hugh Feiss. Turnhout 2011, с. 300.

³⁶ John Chrysostom. *On Marriage and Family Life* / перекл. Catherine P. Roth та David Anderson. Crestwood, NY 2003, с. 76.

³⁷ Критичний фамілізм – теорія сімейного і подружнього життя, яку пропагував Дон Браунінг з однодумцями. Вони розробляли етичні стратегії, спрямовані на формування подружжя і сім'ї в ширшому контексті культури і суспільного життя. Критичний фамілізм визнає центральну важливість релігійно-культурних надбань і водночас наголошує на рівності батька і матері з однаковими привілеями і обов'язками як у публічній та професійній праці, так і в приватній сфері (дім, виховання дітей, турбота один про одного між представниками різних поколінь). Критичним цей підхід називається тому, що він намагається виявляти, критикувати і реформувати соціальні, політичні та економічні сили, які блокують розвиток

фамілізму, неодноразово звертається до богословських джерел. Він перечитує Тому Аквінського і Арістотеля, але у світлі еволюційної психології та фемінізму, щоб, з одного боку, позбутися ідеї субординаціонізму у сім'ї, яку захищає Тома Аквінський, а з іншого боку, підсилити богослов'ям інтуїцію еволюційної перспективи щодо того, як краще дати собі раду з так званою «чоловічою проблематикою»³⁸.

Деякі автори-психологи у світлі власної психологічної практики приходять до того, що уже присутнє в християнській традиції, але відкрилося для них у ході психологічного консультування подружніх пар. Тоді вони вирішують підкріпити традиційні християнські перлини мудрости про сім'ю тим, що пережили самі.

Дуже цікавим у цьому сенсі є протестантський психолог Емерсон Егеріхс (Emerson Eggerichs)³⁹, автор книги «Любов і повага» та багатьох інших з цієї тематики. Він перечитує слова Павла з Послання до Ефесян 5 про те, що чоловік має любити свою жінку, а жінка – поважати свого чоловіка. З цим уривком багато хто почувається некомфортно, бо в ньому, на перший погляд, підкреслено патерналістичний підхід чоловіка до жінки і несиметричний підхід жінки до чоловіка як до пана чи господаря. Емерсон Егеріхс, практикуючий психолог з кількадесятилітнім стажем, так не думає. У цій (та, зрештою, в інших своїх книгах) він на численних прикладах доводить, що Павло мав рацію у своєму рецепті щасливого подружнього життя. А пояснюється це тим, що глибинна потреба жінки полягає якраз у тому, щоб почуватися любленою, а чоловіка – знати, що його поважають. Без задоволення цих потреб шлюб похитнеться. Павло дає цю заповідь не тому, що повага зарезервована одному, а любов – іншому, а тому що це – первинна зрозуміла мова чоловіка і жінки, хоч вона не виключає й інших мов. Павло вважає за потрібне наголосити на тому, з чим чоловіки і жінки дають собі раду гірше: чоловіки – із вираженням любови, а жінки – з виявом розчарування без того,

і формування того, що Дон Браунінг називає «партнерство між батьком і матір'ю на основі рівного ставлення» ("equal regard father-mother partnership"). Див.: Don S. Browning. *Equality and the Family: A Fundamental, Practical Theology of Children, Mothers and Fathers in Modern Societies*. Grand Rapids, MA 2007, с. vii-x.

³⁸ D. Browning та ін. *From Culture Wars to Common Ground*, с. 112. «Чоловіча проблематика» («male problematic») в етичних творах Дона Браунінга – це ті питання, які стосуються ситуації чоловіків у відношенні до їхніх сімей у контексті модернізації та глобалізації. Більше про чоловічу і жіночу проблематику можна прочитати в його книзі: D. Browning. *Marriage and Modernization: How Globalisation Threatens Marriage and What to Do about It*. Grand Rapids, MI – Cambridge, U.K. 2003..

³⁹ Emerson Eggerichs. *The Language of Love and Respect: Cracking the Communication Code with Your Mate*. Nelson, PI 2009.

щоб ображати чоловіка. Немає сумніву, що книжка Егерікса варта уваги, оскільки в численних наведених ним прикладах пари зможуть впізнати себе. За допомогою запропонованої автором стратегії побудови «енергетичного кола» вони зможуть розірвати «замкнуте коло»⁴⁰, відновити стосунки та насолоджуватися подружнім життям («переможне коло»). Попри психологічне спрямування, автор ніколи не випускає з поля зору богословську перспективу, тому на берегах майже кожної сторінки знаходимо також і відповідну біблійну мудрість.

Іншим прикладом творчого підходу до традиції є надзвичайно практична книжка Рубіо «Сімейна етика: практики для християн», в якій авторка досліджує різні сфери сімейного життя (статеві стосунки, споживання їжі, виховання дітей, вчинки милосердя, духовність тощо), черпаючи натхнення з особистісних та соціальних (спільнотних) вимірів християнської літургії та інших практик, як-от жертвування десятини, щоденна молитва, читання Святого Письма. Її книга – натхнення для тих, хто шукає оновленого соціального заангажування для сім'ї⁴¹.

Нарешті, остання із трьох названих точок напруги у дисципліні – це *напруга між тим, «як є», і тим, «як має бути»*. Вона стосується розбіжностей між «ідеальною» і «реальною» сім'єю. Перший підхід полягає в тому, щоб представити, якою сім'я «повинна» бути, щоб добре функціонувати («від ідеалу до практики»). Гаслом цього підходу могли б бути слова Івана Павла II: «Сім'ї, станьте тим, чим ви є!»⁴², в яких закладена думка, що сім'я у своєму природному стані є ідеальною, і до цього треба стреміти. Іншими словами, ідеться про те, щоб розпізнати правдиве значення і покликання сімейного життя та йому слідувати. Ця максима справді може стати в пригоді, бо допомагає зорієнтуватися серед численних антицінностей. Такий підхід – «згори» – властивий церковним документам про шлюб та сім'ю; він яскраво виражений і в Марка Велле.

Другий підхід стверджує, що реальність не ідеальна, але виходити треба саме з неї. Ця думка особливо підкреслена в працях Мак-Карті та Діллен. Цей підхід починає від дійсності, як вона є: якщо якісь практики сім'ї сприятливо впливають на її функціонування і йдуть їй на благо, то вони варті того, щоб на них орієнтуватися («від практики до етичного ідеалу»). Він стає дедалі більш популярним як реалістичніший і менш

⁴⁰ Найкоротше сформульована ідея «замкнутого кола»: «Він не любить (не виявляє любови), тому що вона не поважає (не демонструє поваги), і навпаки: вона не поважає, тому що він не любить».

⁴¹ J. Rubio. *Family Ethics: Practices for Christians*, с. 15-31.

⁴² Іван Павло II. *Familiaris consortio* (Сімейна спільнота). Апостольське повчання про завдання християнської сім'ї в сучасному світі, 17 (catholicnews.org.ua).

абстрактний, а до того ж не вимагає від сім'ї надто багато, коли їй не надається належна підтримка.

Здається, ніби ці дві позиції мають дуже різні цілі, але вони цілком логічні самі по собі, адже ми потребуємо здорового балансу між есенціалістським та екзистенціалістським підходами до етики. Як стверджує Браунінг, у світлі християнського гуманізму «християнство полягає у тому, щоб дбати як про його остаточні цілі, так і про дочасні справи, причому одне і друге перебуває у діалектичній взаємозалежності»⁴³. Ідеали часто формуються заради кінцевої мети, тоді як тимчасове твориться на основі ближчих цілей; але це зовсім не означає, що дочасні цілі не можуть брати участь у реальності кінцевих цілей.

Головні зміни акцентів у сімейній етиці

У сфері етики сім'ї зростає інтерес до буденного життя, звичних практик сім'ї, тоді як зосередження на найскладніших моральних дилемах, екстремальних ситуаціях та ідеалізаціях відходить на другий план. Представником такого напрямку є професор католицького соціального вчення Девід Мак-Карті (McCarthy), який у книзі «Секс і любов удома: богослов'я дому» закликає «одомашнити» секс. Автор переконаний, що католицька протидія пропагованому ринком «ідеальному сексу» пішла неправильним шляхом, оскільки сама стала надто ідеалістичною (навіть у найкращих сім'ях далеко не в кожному сексуальному акті реалізується повне віддання себе і повнота стосунків⁴⁴). Мак-Карті привертає увагу читачів до того факту, що найбільшу частку людського життя становить переважно буденність, звичність, хоч і сповнена морально забарвлених турбот. Він має рацію в тому, що сім'я існує і виживає немовби *через* і *крізь* буденність, а не *незважаючи* на неї. Вимір буденності мають як цілком невинні й природні щоденні справи та людські потреби (адже всі ми хочемо їсти і спати)⁴⁵, так і серйозні труднощі (складний характер когось із членів сім'ї, хвороба тощо). Врешті, Мак-Карті вважає, що буденність – це не кара, а дар і багатство.

Кевін Леман, автор книжки «Як виховати дитину і не збожеволіти», уже відомий українському читачеві. Його інша книжка – «Музика простирадл: розкриваючи секрети сексуальної близькості в подружжі»⁴⁶, ще не перекладена українською мовою, – може бути чудовим «антидотом» для

⁴³ *The Equal-Regard Families and its Friendly Critics*, с. 3.

⁴⁴ D. McCarthy. *Sex and Love in the Home*, с. 43 і наст.

⁴⁵ Там само, с. 6.

⁴⁶ Кевин Леман. *Музыка простыней. Раскрывая секреты сексуальной близости в браке*. Санкт-Петербург 2008.

тих, хто відчуває внутрішній «протест» проти абстрактного, як їм здається, церковного вчення, яке не може дати відповіді на проблеми інтимного життя, але хто все ж шукає сенс інтимного життя в контексті Божого плану щодо себе і хоче, щоб статеві стосунки залишалися місцем, де сім'я скріплюється. Ця книга, радше психологічна і практична, ніж богословська, не позбавлена, однак, і християнської перспективи. Згадуємо її тут саме тому, що в ній велику увагу приділено нібито банальному і звичайному, яке часто може отруювати життя сімей. Доброзичливий тон і гумор автора дозволяє йому без страху порушувати навіть неприємні питання.

Подібним шляхом іде Джулія Рубіо, яка вбачає силу традиції в її здатності брати до уваги й тримати у полі уваги обидві дійсності – як благодаті, так і гріха⁴⁷, причому тон її радше позитивний.

А от Діллен ставиться до ідеалістичних представлень сім'ї із значно більшою підозрою – адже вони приглушують голоси слабших. Вона пропонує фокусуватися на «достатньо доброму» (*good enough*) житті сім'ї, що допоможе мирянам розвинути життєдайну духовність⁴⁸. Переважна більшість сімей навколо нас, вважає Діллен, таки достатньо добрі (*good enough*), але не ідеальні. Якщо богослови не сприйматимуть серйозно цього факту, то простим людям важко буде зіставляти своє життя з життям тих сімей, які описані в богословській літературі.

Інше потужне зрушення в сімейній етиці стосується переосмислення взаємозв'язків між сім'єю як клітиною суспільства і самим суспільством, *перехід від надмірного зосередження на приватному до більшого зацікавлення у взаємодії з ширшою культурою*. Ця значуща зміна дозволяє подивитися на сім'ю не в ізольованому вимірі, а як на таку, що сформована взаємовідносинами з ширшим культурним, соціополітичним, економічним середовищем, із сусідами, родичами і друзями. Це допомагає уникнути двох спокус – спокуси повністю «посвятити» сім'ю на службу суспільству (інструменталізація) та спокуси залишити сім'ю без будь-якої розумної субсидіарної допомоги з боку ширшої спільноти.

Тут бувають різні підходи. Традиційно місток між сім'єю і ширшим (переважно християнським) суспільством будувався навколо біблійної концепції домашньої церкви. У руслі такого думання кардинал Велле вважає також і сім'ю домашньою церквою, але враховує певні нюанси, кажучи, що ця домашня церква є не просто пасивним отримувачем евангелізації, місцем передачі християнського вчення, але, що важливо, особливим місцем пережиття Божої присутності.⁴⁹

⁴⁷ J. Rubio. *Family Ethics: Practices for Christians*, с. 9.

⁴⁸ A. Dillen. *Power Balances and Bridges between Church Discourses*, с. 231.

⁴⁹ M. Ouellet. *Divine Likeness*, с. 3-4.

Однак концепція домашньої церкви є все ж дещо проблематичною. Так, Діллен застерігає перед інструменталізацією сім'ї, яка іноді криється за концепцією домашньої церкви. На її думку, сучасна сім'я, покликана активно брати участь у євангелізації, іноді буває переобтяжена⁵⁰. Томас Кніпс-Порлеруа з Бельгії згладжує гострі кути цієї концепції, представляючи домашню церкву не як церкву в мініатюрі, а як альтернативний тип християнської спільноти, що його Церква має підтримувати⁵¹.

Мак-Карті закликав «відкрити двері свого дому» до ширшого сусідства. Сім'ї, які це зробили, він так і називає – «відкритими», маючи на увазі аж ніяк не те, що подружній зв'язок не має бути виключним і сталим. Йдеться про те, що відкрита сім'я не абстрагується від свого оточення – сусідів по будинку (зокрема в багатоповерхівках), у кварталі, на вулиці тощо, глибше і повноцінніше спілкується з ними. У своїй книзі він подає захопливий опис «відкритих родин» у своєму кварталі, де краще плачуться взаємна допомога, обмін дарами, солідарність, в результаті чого такі сім'ї добре дають собі раду і краще служать для спільного добра⁵². В принципі, українське село у сенсі такого добросусідства і підтримки часто резонує з описаною Мак-Карті реальністю в його американському кварталі. (Український читач буде змушений визнати, що соціально-економічна ситуація та певні особливості культурно-історичного розвитку можуть привести до виродження добрих ініціатив: наприклад, безневинне обдаровування дарами і послугами в українських реаліях тепер часто супроводжується віддякою у вигляді чарки.) Безумовно цінними і захопливими є ідеї автора про те, як можна зреалізувати на практиці певні ідеали християнського спільнотного життя і як протистояти, здавалося б, усеохопним і всемогутнім негативним аспектам глобалізації, які не сприяють зближенню і любові між людьми.

Рубіо відкриває сім'ї на ще дальшу перспективу, змістивши увагу від кварталу чи вулиці до суспільства: сім'я повинна зростати від тілесної та міжособистісної інтимності до правдивої спільноти⁵³, спільноти церкви, яка здатна на солідарність з бідними і боротьбу за соціальні зміни⁵⁴. Рубіо, як і Мак-Карті, переконана, що за певних умов сім'ї здатні протистояти негативним впливам деперсоналізації і браку справжньої близькості у взаєминах, що їх підживлює сучасна культура⁵⁵. Однак слід зазначити,

⁵⁰ A. Dillen. *Power Balances and Bridges between Church Discourses*, с. 228.

⁵¹ T. Knieps-Port le Roi. *Being One at Home: Interchurch Families as Domestic Church* (interchurchfamilies.org).

⁵² D. McCarthy. *Sex and Love in the Home*, с. 8-10.

⁵³ J. Rubio. *Family Ethics: Practices for Christians*, с. 118.

⁵⁴ Там само, с. 9.

⁵⁵ Там само, с. 105.

що важливим є і протилежний напрямок (від культури до сім'ї): Мак-Карті показує, як практикована в церковних спільнотах гостинність формує і виховує сексуальну культуру, хоч би як дивно це звучало⁵⁶.

Окремі теми

Є теми, до яких найчастіше звертаються згадані богослови. Це теми любови, жертви-посвяти, турботи, взаємности та вразливости. Тут також є багато різних підходів, про які варто дізнатися. Наприклад, підхід етики рівного ставлення (*equal regard ethics*) визначає любов як «однакове ставлення». Ця любов поєднує і *eros*, і *agape*, але все в цій любові підпорядковане «однаковій турботі про іншого, як і про себе»⁵⁷.

Найчастіше нова література представляє любов у дуже динамічних термінах: вона є «стосункова», а оскільки всі люди перебувають у стосунках, значить всі є тими, що люблять (Тетчер); вона – як [математична] гіпербола, рух, що сам себе відкриває (Волл)⁵⁸. Дехто, як наприклад, М. Крістіан Грін, закликає збагатити поняття подружньої любови поняттям «взаємної дружби» (перспектива «пліч-о-пліч», а не «лицем до лиця»), щоб забезпечити рівність, справедливість і поділ обов'язків піклування про інших членів сім'ї⁵⁹.

З любов'ю тісно пов'язана тема жертви. Традиційно жертвенність вважалася чимось невід'ємним від християнської моральности. Як каже Велле, «етос ніколи не вдоволеного бажання замінюється етосом дарування себе до міри безкорисливої жертви у відповідь на незбагненний дар вочлоченого Слова»⁶⁰. Однак згадані богослови дедалі більше наголошують на тому, що жертвенність не повинна знищувати особистість, що вона є «здоровою» тільки за певних умов, тобто дещо релятивізують її значення.

Феміністичні богослови ще радикальніші в цьому сенсі – часто вони відкидають жертву, бо вважають, що це таємний план задля гніту слабших. Для інших жертвенність не стоїть у центрі; вона є радше «побічним наслідком» догляду чи турботи. Тетчер вважає, що, жертвуючи, ми таки отримуємо якусь віддяку, навіть якщо її не очікуємо. Деякі навіть наголошують на нібито мимовільних «дивідендах» від жертви, тому поняття «жертви» в них співвідноситься радше з поняттям «інвестування»: коли ми чимось поступаємося в сімейних стосунках, то це, хоч ніби і жертва,

⁵⁶ D. McCarthy. *Sex and Love in the Home*, с. 12.

⁵⁷ D. Browning та ін. *From Culture Wars to Common Ground*, с. 101.

⁵⁸ J. Wall. *Ethics in the Light of Childhood*, с. 108.

⁵⁹ M. Christian Green. *Fatherhood, Feminism, and Family Altruism*, с. 71-76.

⁶⁰ M. Ouellet. *Divine Likeness*, с. 192.

але одночасно інвестиція у спільний добробут. Це аж ніяк не означає, що сучасні богослови закликають відмовитися від жертви. Рубіо згадує, що багато звичних практик у сімейному житті насправді неможливі без жертвування⁶¹. Волл воліє не називати любов відданням себе в жертву і відстоює переваги такої любові, коли особа не ставить себе в центрі⁶². Іншими словами, ми не повинні знищити себе, але маємо вміти вийти із зациклення на собі. Так, Бонні Міллер-МакЛемор (Bonnie Miller-McLemore) пропонує казати «ні!» жертвам заради них самих, але казати «так!» жертвам заради відновлення обопільної поваги і взаємності, коли вони вичерпуються»⁶³.

Ще одна тема, яку часто заторкують у сімейній етиці, – це «нередуктивний характер інакшости» (irreducible character of otherness). Кожна особа, яку ми зустрічаємо, починаючи, очевидно, від тих, з ким ми тісніше і повніше поділяємо наше життя, а саме від членів нашої сім'ї, звертається до нас в унікальний спосіб, яким вона нас потужно збагачує. Нередуктивна інакшість є вихідною етичною умовою у богослов'ї сім'ї Лакруа, а Воллс у вищеназваній книзі артикулює думку, що обов'язком усіх людей є відкривати себе на незредуковану інакшість інших у дедалі всеохопніший спосіб⁶⁴.

Тема дару дає ключ для розуміння альтруїзму, взаємності, спонтанності та турботи в сім'ї. Мак-Карті наголошує на тому, що дарування за своїм характером не має обмежень: в описаній ним «відкритій родині» обдаровування служінням та подарунками між членами сімей і сусідами стає постійним⁶⁵. Тетчер шукає для цього богословських обґрунтувань: Бог, який дарує у внутрітрьохчлених взаєминах, уможлиблює всякий інший дар як відповідь на свобідно подаровану любов⁶⁶.

Висновки

Сімейна етика – це дисципліна, що почалася як продовження етики подружнього життя. Зацікавлення темою сім'ї зростає. Чіткішим стало розмежування між «етикою» та «богослов'ям» сім'ї. Християнська перспектива, спрямована на трансцендентне, – попри те, що набули популярності

⁶¹ J. Rubio. *Family Ethics: Practices for Christians*, с. 110.

⁶² J. Wall. *Ethics in the Light of Childhood*, с. 154-155.

⁶³ B. Miller-McLemore. Generativity, Self-Sacrifice, and the Ethics of Family Life // *The Equal-Regard Families and its Friendly Critics*, с. 32-34.

⁶⁴ J. Wall. *Ethics in the Light of Childhood*, с. 146.

⁶⁵ D. McCarthy. *Sex and Love in the Home*, с. 104.

⁶⁶ A. Thatcher. *Theology of Families*, с. 99.

різноманітні етичні моделі, – не відкидається, а переосмислюється, і богослови намагаються окреслити міцне *богослов'я сім'ї*. Однак між дослідниками триває дискусія, яка саме етика сімейного життя нам потрібна. Багато богословів схиляються до думки, що ми більше потребуємо *етики для сім'ї* (динамічна, зорієнтована на практику і на людський досвід), аніж *етики сім'ї* (що займається представленням етичного ідеалу). Дехто іде навіть далі і говорить про *етику для одружених людей*, що підтверджує огляд вибраних тут праць. Аргументом на користь такого формулювання є те, що слово «сім'я» звучить абстрактніше і зосереджує увагу на ній як на цілості, а коли говоримо про «етику одружених людей», то залишається більше простору для аналізу досвіду кожного члена сім'ї та етичних рішень на благо всіх.

Та хоч би як називалася сьогодні ця дисципліна – сімейна етика, етика сім'ї чи етика для одружених людей – сьогодні вона характеризується наголосом на розумному балансі між любов'ю і жертвою, на взаємності, турботі і поділі обов'язків, однаковій повазі у ставленні до чоловіка, жінки чи дитини, належному пошануванню людському досвіду, підозрі до некритичних, закостенілих репродукцій вчення Церкви, а також на міждисциплінарності, «одомашненні» статевих та інших сімейних практик замість їх ідеалізації.

Проаналізовані праці з сімейної етики заторкують й інші теми: розлучені й самотні (неодружені) люди у світлі так званих «чоловічих і жіночих проблем»; співжиття і дошлюбні статеві стосунки; адаптування дітей; роль розширеної родини та старших поколінь тощо. Однак ці теми потребують детальнішого опрацювання в окремих монографіях і чекають своїх дослідників.

Ознайомлення з названими тут працями провідних спеціалістів із сімейної етики та богослов'я сім'ї свідчить про те, що ще не приділено достатньо уваги складним темам інтимних проблем (фізіологічних, психофізіологічних і психологічних), пов'язаних зі статевістю та продовженням роду (як-от розбіжності у преференціях в сексуальній сфері, чоловічі та жіночі сексуальні дисфункції, післяродова депресія тощо), та їхньому впливу на стосунки. Розглянуті автори підходять до проблеми із західної культурної перспективи, тому дуже бажаними були б порівняльні культурологічні студії, де було б взято до уваги ситуацію сімей з інших регіонів землі – Сходу та Півдня, а також детальніший огляд східнохристиянської богословської перспективи. І насамперед у цьому останньому може зробити свій внесок український богослов.

Khrystyna Mykhaliuk

**RECENT DEVELOPMENTS IN FAMILY ETHICS AND THEOLOGY:
FROM ETHICS OF FAMILIES TOWARDS
A MORE ENCOMPASSING ETHICS FOR FAMILIES**

This article analyses a selection of works of Western theologians, ethicists, and psychologists from the last two decades, which represent new shifts in the emerging discipline of family ethics. Taking into account such specialists as D. S. Browning, M. Ouellet, J. Wall, E. Eggerichs, X. Lacroix, K. Leman, D. McCarthy, D. Popenoe, J. H. Rubio, A. Thatcher and some others, the author of the article attempts to demonstrate the main trends in the development of family ethics (for example, broadening of the scope of the field and growing interdisciplinarity). Also, this article demonstrates some tensions in the field (how to refer to traditional Christian sources in ethics; how to evaluate the new social context of family life; how to keep in balance the ideal representation and the real situation of families...). A growing interest in everyday activities of families instead of the focus on extreme cases, as well as a paying more tribute to family member's experiences is also underlined in this article.

Keywords: family ethics, theology of families, ethics of equal regard, critical familism, evolutionary ecology, evolutionary psychology, paternal investment, "open families", post-nuclear family, "good enough" family.